

DOCUMENTARE, CONTACTE ȘI COMUNICĂRI ÎN POLONIA

În cadrul schimburilor interacademice, în intervalul 2–10 mai 2013, am făcut o deplasare în Polonia, cu multiplu scop. În primul rând, ca cercetător la Institutul de Arheologie, Filiala Iași a Academiei Române, aveam intenția să fac documentare, să stabilesc legături și să țin o prelegere la Institutul de Arheologie și Etnografie (IAE) din Varșovia, aparținător de Academia Poloneză de Științe. Eram de asemenea înscris cu o comunicare la o conferință internațională care avea să se desfășoare la Toruń.

Colegii varșovieni au organizat impecabil stagiul meu (în două reprize) la IAE. M-am bucurat de sprijinul nemijlocit al Dr. Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz, director adjunct al IAE. Domnia sa mi-a acordat acces nu doar la biblioteca institutului, ci și la fondul de volume arheologice și istorice de dată recentă pe care îl avea în cabinetul personal. La unele dintre respectivele volume voi reveni cu detalii mai jos:

1. Având în vedere că un scop principal al deplasării mele era să mă documentez cu privire cercetări și concluzii recente privitoare la populații vechi germanice pătrunse în teritorii central-est și sud-est europene, am căutat mai ales volume colective, dar și de autor, înscrise pe direcția respectivă. Pentru a face această prezentare cât mai utilă colegilor interesați, mă voi referi, pe scurt, la câteva dintre volumele de care am luat cunoștință la Varșovia, volume elaborate și publicate în ultimii 15 ani, fie în Polonia, fie în țările vecine ei.

1.1. Voi începe cu referiri la volumul *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations*, editat de Jaroslav Tejral, Christian Pilet și Michel Kazanski (Brno, Institut d'Archéologie de l'Académie des Sciences de la République Tchèque, 1999). Volumul are trei părți, prima referitoare la Galia, a doua la Europa centrală și de sud-est, iar a treia, la Europa de est. În partea a doua este inclus și un articol de Radu Harhoiu („Kennzeichen der frühen Völkerwanderungszeit in Rumänien”), în care autorul, cu referire la perioada și zona puse în discuție, vorbește (p. 35) de „trei trepte” (D1, D2, D3). O caracteristică a celei dintâi ar fi, după Harhoiu, prelungirea unor elemente Černjachov-Sântana de Mureș, la care se adaugă elemente culturale noi, „necunoscute până atunci”. Treapta D2 apare ca dominată de elemente specifice culturii „călăreților nomazi”. În sfârșit, D3 reflectă o estompere treptată a manifestărilor culturii respectivilor nomazi și o ieșire în evidență a unor aspecte specifice culturii est-germanicilor. Printre altele, Harhoiu consideră că bogatul mormânt de la Apahida (al lui *Omharus rex*) reflectă un punct culminant în istoria relațiilor diplomatice ale reprezentanților puterii locale cu Imperiul Roman de Răsărit, în a doua jumătate a secolului V. Iar în privința factorului gepid, Harhoiu menționează (p. 57) „o curiozitate” dintr-un mormânt „gepidic târziu” (nr. 121, de la Noșlac), anume o cataramă care se pare că a fost transmisă din generație în generație, cu începere din a doua jumătate a secolului V.

1.2. Volumul *Die spätrömische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa*, editat de Magdalena Maćczyńska și Tadeusz Grabarcz (Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2000) include textele comunicărilor prezentate la un simpozion desfășurat în noiembrie 1996 la Varșovia și la Łódź. Am selectat pentru această prezentare doar o serie de trei articole. Primul dintre ele (într-o engleză uneori confuză) este semnat de Jaroslav Tejral, problema abordată fiind „aculturația primară” la începutul perioadei migrațiilor („The problem of the primary acculturation at the beginning of the Migration Period”). Referindu-se mai întâi (p. 5) la „interacțiunea culturală reciprocă” și la „contextul specific al mișcării barbare către vest”, cu începere de la sfârșitul secolului IV, autorul apelează la bibliografie internațională (care include și lucrări de autori români, precum Harhoiu, Horedt și Marinescu/Gaiu). Tejral consideră că este dificil să ne imaginăm atitudinea populațiilor autohtone față de noii veniți, deși putem deduce că au avut loc dislocări ale localnicilor, ca și situații de înrobire a acestora. Urmarea a fost, spune același autor (p. 26), că în teritoriile cucerite de „barbari”, a luat naștere un nou model de societate, în care autohtonii deveneau dependenți de alogeni, aceștia ajungând să reprezinte o elită, dintre ai cărei membri unii erau angajați să apere granițele romane.

Un alt articol din același volum, „Die Olsztyn-Gruppe (Masurgermanische Kultur) in der Völkerwanderungszeit – Das problem ihrer chronologischen und territorialen Grenzen”, semnat de Wojciech Nowakowski, se referă (p. 168) la un puțin cunoscut „grup cultural” evidențiat arheologic în Mazuria (la nord-est de cursul inferior al Vistulei, aproape de coasta Mării Baltice). Îndată după semnalarea respectivului grup (încă din 1935), s-a pus deja problema atribuirii etnice. S-a tras concluzia că reprezentanții grupului Olsztyn au adus cu ei trăsături culturale „deja dezvoltate” de undeva din afară, foarte probabil din Balcani. În Mazuria, lipsindu-le posibilitatea înprospătării „sângelui propriu”, acei alogeni au dat mai întâi semne de „degenerare culturală”, iar în final, au fost asimilați de localnici. După cum menționează Nowakowski (p. 177), în unele lucrări mai vechi (de exemplu, Kühn 1956) s-a făcut apel la legendara „întoarcere acasă a herulilor” și s-a sugerat că grupul cultural Olsztyn ar putea să indice tocmai o astfel de întoarcere a unor reprezentanți ai tribului germanic respectiv într-un ținut din apropierea Mării Baltice.

La volumul în discuție a contribuit și Boris Magomedov, cu un articol (în rusă) al cărui rezumat în germană se intitulează „Sarmatische Merkmale im Bestattungsritus der Černjachov-Kultur” (p. 404). Autorul ia în considerație structura „polietnică” a culturii Černjachov (cea care, putem adăuga, se prelungește spre sud în varianta Sântana de Mureș) și menționează că, în conformitate cu părerile specialiștilor „ruși și ucraineni”, printre purtătorii acelei culturi se aflau „germanici, slavi, sciți târzii și geto-traci” (*Geto-Thraker*). Magomedov semnalează și o schimbare de atitudine (se înțelege, printre specialiștii ruși și ucraineni mai recent) cu privire la poziția și importanța elementului germanic: „Majoritatea cercetătorilor nu se mai opune faptului istoric al dominației germanicilor, adică a goților, în Europa sud-estică din perioada imperială târzie” (trad. A.P.). În continuare, același autor (p. 405) arată că înmormântările de tip sarmatic au apărut mai întâi, în număr redus, „nu mai devreme de mijlocul secolului IV”. Cele mai multe asemenea „complexe funerare” apar în perioada dominației hunilor, perioadă în care, observă Magomedov, „au devenit deosebit de strânse relațiile între goți și alani”.

1.3. Merită interes și volumul omagial editat de Klára Kuzmová, Karol Pieta și Ján Rajtár, *Zwischen Rom und dem Barbaricum – Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag* (Nitra, Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 2002). Mă voi referi mai întâi la articolul lui Marek Gedl, „Siedlungskomplex der Przeworsk-Kultur in der Umgebung von Kietrz und Nowa Cerekwia” și voi face doar observația că autorul respectiv discută indicii ale stabilirii unei „populații Przeworsk” în Silezia de sud (p. 261), fără vreo referire expresă la vreo componentă germanică a acelei populații.

În același volum, este inclus articolul unui reputat specialist polonez în domeniul vestigiilor gotice, Andrzej Kokowski. Sub titlul „Die Bauchbestattung in Masłomęcz-Gruppe”, Kokowski analizează o practică particulară de înmormântare, evidențiată în necropola gotică de la Masłomęcz. Este vorba de unele înmormântări „pe burtă”, cu analogii în alte zone, precum aria culturii Przeworsk, Germania de sud-est, cursul inferior al Elbei, sau aria culturii Černjachov-Sântana de Mureș (p. 285). Autorul își pune întrebări cu privire la „mecanismul răspândirii” unei asemenea practici. Ar putea să fie vorba de o practică purtată spre vest de către goții din perioada imperială târzie (după o propunere făcută de Schmidt 1982); dar, zice Kokowski, există și manifestări mai vechi, deci ar putea fi vorba de o credință și/sau o practică „universală”. Articolul se încheie indecis, având în vedere că autorul pune la îndoială și ideea potrivit căreia „tratamentul” în discuție ar putea reflecta o frică de „acțiuni periculoase ale celor decedați” (deci, s-o spunem mai direct, o frică față de morții bănuși că ar putea deveni strigoi).

Bruno Krüger este autorul articolului „Markomannen in der antiken Überlieferung”, în care, după ce este menționată puținătatea informațiilor despre marcomani, autorul se întreabă ce s-a întâmplat cu acea populație care părușe a fi atât de puternică în îndelunga confruntarea cu romanii, între anii 161 și 180. Krüger consideră (p. 311) că doar arheologia se poate dovedi capabilă să ofere unele răspunsuri la o asemenea întrebare.

Voi mai menționa că volumul publicat la Nitra, în 2002, include și un rezumat semnat de Radu Harhoiu, sub titlul „Archäologische Kulturgruppen der 6–7. Jh. in Siebenburgen – Erwägungen zur Forschungsgeschichte”, axat pe dificultățile prezentării culturilor din Transilvania secolelor VI–VII (p. 273). Unele dintre acele dificultăți s-au ivit cu precădere în încercările de atribuire etnică. În principal ar fi fost vorba, după Harhoiu, de două grupuri cu morminte de inhumație (*Körpergräber*) și de un grup cu așezări, la acesta din urmă fiind evidențiate elemente gepide și avare (pe Mureș, din secolul VI). În legătură cu dificilele atribuirii etnice, Harhoiu oferă exemplul fibulelor „cu mască la picior”, care au fost socotite, neconvingător, a fi slave și a aparține portului femeilor.

1.4. O cuprinzătoare colecție de articole, în două volume, este axată tot pe epoca marilor migrații: *The Turbulent Epoch – New Materials from the Late Roman Period and the Migration Period*, avându-i ca editori pe Barbara Niezabitowska-Wiśniewska, Marcin Juściński, Piotr Łuczkiwicz și Sylwester Sadowski (Lublin, Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 2008). Din primul volum, pentru interesele propriei linii de studiu, am remarcat doar un articol de Piotr Koczanowski și Judyta Rodzińska-Nowak, intitulat „Die späteste Phase der Siedlung der Przeworsk-Kultur in Jakuszowice, Fdst. 2, Kleinpolen”, lucrare de arheologie „pură”, fără vreo încercare de atribuire etnică sau de clarificare a cauzelor sfârșitului culturii Przeworsk în teritoriul avut în vedere (p. 188).

Un articol mai complex este de găsit în al doilea volum al aceleiași colecții de articole: în „Western Banat during the Great Migration Period”, Vuyadin Ivanišević și Ivan Bugarski se concentrează asupra descoperirilor sarmatice din Banatul sârbesc (Vojvodina), pornind de la expansiunea sarmatică și de la un efect al ei, reprezentat de retragerea „parțială” a dacilor către Munții Carpați (p. 39). Autorii adaugă însă că există și semne de continuitate, care indică faptul că „vechea populație daco-celtică a rămas în această zonă”. De asemenea, cei doi autori observă că, „sub impactul puternic al civilizației romane”, însăși cultura sarmaților s-a modificat, deși „gradat” au apărut în zonă și semne ale influenței „cercului stepic-pontic”. Ca un punct privitor la ideologia de școală academică (de comparat și cu unele atitudini din alte țări slave), cei doi autori observă că, „în unele articole, însăși prezența germanicilor în Banat și Bačka a fost negată” (p. 42), și asta în condițiile în care, se spune în același articol, ceramica cenușie, de tip Murga, indică o tradiție Černjachov-Sântana de Mureș. Se mai observă și că, în perioada dominației hunice, au continuat să existe sarmați în Banat, iar cultura lor materială s-a modificat datorită unor influențe diverse. A fost atestată și participarea sarmaților – în cadrul coaliției (dominant germanice) conduse de gepizi – la „bătălia de pe pârâul Nedao” (454), prin care a fost înlăturată dominația hunilor în zonă. Iar în perioada care a urmat, „sarmații au fost treptat asimilați și au dispărut din sursele scrise” (p. 45). Cu privire la acea perioadă (marcată de începutul dominației avarie), autorii încheie cu unele comentarii abstract-teoretice, menite a scoate în evidență faptul că „sarmații, germanicii și avarii timpurii nu pot să fi avut aceleași concepții în privința folosirii spațiului” (p. 58).

1.5. Un foarte consistent volum colectiv, editat de Guido M. Berndt și Roland Steinacher, se axează (arheologic, istoric, și chiar etnografic) pe evoluția unei singure populații germanice, vandalii: *Das Reich der Vandalen und seine (Vor-)Geschichte* (Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008), din care am selectat câteva articole relevante. Articolul lui Peter W. Haider, „‘Vandalen’ in Polen: Kulturkontakt, Kulturtransfer und Ethnogenese zwischen ca. 100 v. und 200 n. Hr.” Arată, încă din titlu, intenții teoretice (mai ales pe o linie culturo- și etno-genetică). Tot în titlu, prin plasarea etnonimului „vandali” între ghilimele, se indică prudența autorului în conectarea unor date arheologice la grupuri etnice atestate istoric; în speță, ar fi vorba de legătura dintre cultura Przeworsk și vandalii atestați istoric în scrierile unor autori antici, precum Strabon, Plinius sau Tacitus (p. 17). Concluzia lui Haider (p. 42) este că „în absența unor scrieri proprii [ale vandalilor], se poate doar presupune că se vorbea germanica de către o majoritate între Oder și Vistula în secolele I-II d.Hr.”.

Florin Gaub își pune și el unele întrebări teoretice, cu privire la relații interculturale și interetnice, în articolul „Definition und Abgrenzung der kaiserlichen Przeworsk- und Wielbark-Kultur: Ein ‘ethnographisches’ Bild?” Mai concret, în textul articolului, autorul se întreabă dacă rămâne valabilă tradiționala conectare a „așa-numitei” culturi Przeworsk la “vandali” și a culturii Wielbark la „goți” (ghilimelele autorului), având în vedere că distincția dintre cele două culturi este uneori greu de făcut pe baza datelor arheologice (p. 53). De aceea, consideră autorul, este necesară „prudență metodologică” în interpretarea unor descoperiri precum cele reprezentate de accesoriile de îmbrăcăminte, care pot să nu fie *identitätsrelevant*.

Rămânând în interiorul aceluiași volum colectiv, voi menționa și articolul lui Helmut Castritius, „Das vandalische Doppelkönigtum und seine ideell-religiösen Grundlagen”, articol care discută aspecte foarte interesante nu doar pentru istorie, ci și pentru formele de religie arhaică. Autorul observă (p. 79) că, deși dubla regalitate a cunoscut o remarcabilă perpetuare la vandali (care au avut perechi de regi de la intrarea lor în istorie până la „ieșirea” finală, în țărâm nord-african), instituția respectivă a fost atestată și la alți germanici (longobarzi, frizoni, anglo-saxoni etc.), ca și la popoare ne-germanice (celți, huni). Cu referire mai ales la aspecte legendar-mitologice (de exemplu, tradițiile privitoare la gemeni vestiți, precum Dioscurii sau Romulus și Remus), Castritius consideră că și dubla regalitate a vandalilor reflecta credințe religioase arhaice.

Cunoscutul istoric german Sebastian Brather a contribuit la același volum cu articolul, de coloratură istorico-etnografică, „Kleidung, Grab und Identität in Spätantike und Frühmittelalter”. Brather pornește

(p. 283) de la ideea că „îmbrăcămintea este purtătoare de semne *par excellence*”, pentru ca, în continuare, să pună în contrast portul specific lumii mediteraneene (cu elemente precum *tunica, pallium, toga, stola* etc.) și portul barbar (cu pantaloni, încălțări specifice, blănuri etc.). Un amănunt interesant menționat de Brather este că, pe la 400 d.Hr., autoritatea imperială a interzis adoptarea unor elemente de port barbar (*habitus barbarus*). Cu toate acestea, în mozaicuri realizate în perioada antichității târzii din zona mediteraneană apar și vânători cu pantaloni „barbari”. (De fapt, tipul de pantaloni numiți *bracae* – de unde rom. *a îmbrăca, brăcinar* etc. – fusese demult „preluat” de romani de la celți, iar aceștia probabil de la germanici). Brather trage concluzia (p. 289) că, în perioada (de tranziție) indicată în titlul articolului, atât îmbrăcămintea, cât și înmormântarea aveau funcția de a indica statutul social, mai degrabă decât apartenența etnică.

1.6. O semnificativă carte de autor (mai precis, de autoare) merită cu siguranță să fie menționată aici. Este vorba de o interpretare a descoperirilor privitoare la cultura arheologică Zarubinci (cunoscută și ca Zarubinec/Zarubincets) din Ucraina. *Zarubinckaja kul'tura i latenizirovannye kul'tury Evropy* (Institut Arkheologii, Nacional'naja Akademiia Nauk Ukrainy, 2006) este semnată de S. P. Pačkova, care a adăugat și un consistent rezumat în engleză (folosit direct în comentariile de față). Autoarea se referă mai întâi la „binecunoscută” prezență a triburilor slave pe Pripyat și pe Niprul mijlociu și superior în prima parte a „secolului” (de fapt, mileniului!) I î.Hr. (p. 364), precum și la perioada „declinului Imperiului Scitic”, care a fost urmată de „așa-numita” expansiune istorică a celților. Cu referire la contextul respectiv, Pačkova consideră cultura Zarubinci a reflecta un curent cultural „latenizant”, care pare să se fi extins dinspre Rin, peste Polonia, până la Nipru și la „regiunea Carpato-Nistreană”, ca și până la Dunărea de Jos. Făcând un scurt istoric al interpretărilor culturii Zarubinci, autoarea îl menționează mai întâi pe „pionierul” Khvoika, cel care a insistat asupra „autohtonismului” culturii în discuție, pe ai cărei reprezentanți („etnic slavi”) i-a considerat a fi descendenți direcți ai făuritorilor culturii (neo-eneolitice) Tripolye. După cum remarcă Pačkova, „arheologii moderni nu mai aderă la teoria autohtonă”, ba chiar unii (precum Schukin 1994 și Eremenko 1997) au ajuns să considere Zarubinci a reprezenta „un fenomen cu totul străin”, mai precis „un transfer de la Jastorf” (deci din cultura considerată a fi reprezentat un adevărat nucleu proto-germanic inițial). Pačkova este de părere că nici acea viziune (extremă) „nu se potrivește întru totul realității istorice”, prin urmare se simte îndreptățită să facă propuneri mai nuanțate, pe baza investigațiilor făcute de ea în perioada 1992-2002, nu doar în Ucraina, ci și în Polonia (cultura Przeworsk), în România și Republica Moldova (cultura Poienești-Lukașevka), ca și în Germania (cultura Jastorf). Dintre concluziile autoarei (p. 365), le-am selectat pe următoarele: (1) cultura Zarubinci nu a fost succesoarea nici unei culturi anterioare; (2) un element specific culturii în discuție era fibula „cu terminație triunghiulară”; (3) cele mai evidente apropieri erau cu cultura Przeworsk; (4) „contribuția” Jastorf era mult mai consistentă la Poienești-Lukașevka decât la Zarubinci; (5) cultura Zarubinci este plasată în afara traseului principal al bastarnilor către Balcani; (6) toate culturile „latenizate” au fost puternic influențate de celți, pe traseul care poate fi numit „bastarnic”; (7) există și posibilitatea unor participări ale reprezentanților culturii Zarubinec la expediții ale bastarnilor înspre Dunărea de Jos, cu începere de la sfârșitul secolului III î.Hr.

Din toate lucrările prezentate mai sus, se întrevăd atât perpetuări ale unor vederi tradiționale (specifice școlilor naționale reprezentate de autori), cât și desprinderi de acele vederi, precum și propuneri de noi tipuri de abordare. În ce privește, în particular, penetrarea și stabilirea unor grupări tribale vechi germanice (de la bastarni la goți și gepizi) în diverse zone ale Europei central-estice și sud-estice, se pare că acest aspect a devenit acceptabil și pentru anumite școli care, până nu demult, s-au străduit să-i diminueze importanța. Oricum, în prezent se renunță la tradiționalele idei care puneau semne de egalitate între culturi arheologice și grupuri etnice, în schimb propunându-se viziuni ale unor comunități multietnice și multiculturale.

2. După trei zile de documentare intensă, pe 5 mai, am plecat din Varșovia la Toruń, la Institutul de Slavistică al Universității Nicolaus Copernicus (Uniwersytet Mikołaja Kopernika) din Toruń, unde avea să aibă loc (în zilele de 6–7 mai) *International Conference on Balkan Linguistics*, organizată de Institutul de Filologie Slavă al Universității Nicolaus Copernicus și de Institutul de Studii Slave al Academiei Poloneze de Științe.

2.1. A fost vorba de o conferință dintr-o serie inițiată de o foarte activă comisie internațională, anume *Commission for Balkan Linguistics* – CBL. Seria respectivă fusese deschisă de conferința constitutivă a CBL, Marburg 1997, continuând cu Sankt Petersburg 2001, Sofia 2002, Sankt Petersburg 2004, Belgrad 2006, Berlin 2008, Veliko Târnovo 2009, Viena 2010 (conferința cu ocazia căreia am fost cooptat ca membru al CBL) și Iași 2011. În cadrul conferinței de la Iași, a fost propusă, de către subsemnatul, și o sub-temă (anume

influența veche germanică în Europa sud-estică) pentru conferința următoare, care avea să fie cea din 2013. La Toruń, sub-tema în discuție a fost abordată în două comunicări, cea a președintelui CBL, reputatul balcanist Helmut Schaller, și, respectiv, cea a subsemnatului.

2.2. Prof. Schaller a avut o abordare cu caracter general (sub titlul „German heritage in Balkan languages”), cu referire – pe baza unei întregi serii de lucrări ale unor filologi mai vechi și mai recentți – la elemente lexicale germanice împrumutate și perpetuate în limbi din sud-estul Europei. În ce mă privește, în comunicarea „Clues to the chronology of Old Germanic loans in Southeast European languages”, am analizat o serie de dovezi istorico-arheologice și lingvistice care permit o viziune mai clară asupra cronologiei penetrării și stabilirii unor comunități vechi germanice în Europa sud-estică, aproximativ între secolele III–II î.Hr. (triburi de *Elbgermanen*, precum *Bastarnae*, *Peucini* și *Skiri*) și secolele V–VI d.Hr. (marcate de plecarea succesivă a majorității goților, gepizilor și longobarzilor din Europa sud-estică).

2.3. Celelalte comunicări (în engleză, franceză, rusă, respectiv bulgară) s-au axat fie pe probleme teoretice ale „lingvisticii areale” și „lingvisticii de contact”, fie pe aspecte particulare specifice unor enclave lingvistice din Balcani și din alte câteva zone. Au fost prezenți specialiști din țări precum Albania (Rexhep Ismajli, Xhelal Ylli), Austria (Ina Arapi), Bulgaria (Krasimira Koleva), Germania (Helmut Schaller, Corinna Leschber), Grecia (Doris Kyriazis), Kosovo (Lindita Sejdiu-Rugova, Bardh Rugova), Macedonia (Marjan Markovikj), România (Adrian Poruciuc, Sorin Paliga), Rusia (Andrej Sobolev, Marija Morozova, Maksim Makartsev, Alexandr Novik) și țara gazdă, Polonia (Michał Głuszkowski, Tomasz Klimkowski, Anna Cychnerska, Tomasz Cychnerski, Irena Sawicka, Artur Karasiński). Tot din partea țării gazdă, dar și din partea Albaniei, vorbise (în deschiderea conferinței) Jaroslaw Roschacki, în calitate de consul general al Albaniei în Polonia.

2.4. La sfârșitul primei zile (6 mai), a avut loc și ședința membrilor permanenți ai CBL, printre care și subsemnatul, cele mai importante puncte de pe ordinea de zi fiind alegerea de noi membri și propunerile de teme pentru o viitoare conferință (posibil la Veneția). De asemenea, în seara aceleiași zile, gazdele (sub conducerea prof. Irena Sawicka) ne-au făcut surpriza unei cine festive dedicate sărbătoririi Paștelui ortodox, festivitatea fiind menită să marcheze faptul că mulți participanți erau din țări în care confesiunea ortodoxă este dominantă. A doua zi (7 mai), după comunicările înscrise în program, au urmat discuțiile generale, deosebit de animate.

2.5. Pe parcursul celor două zile ale conferinței, au existat și câteva pauze care au făcut posibile vizite la cele mai importante puncte de interes din Toruń. Centrul vechi al orașului abundă în vechi edificii din cărămidă roșie, dominantă fiind clădirea vechii primăriei (*Ratusz* – din germanul *Rathaus*), lângă care se află monumentul de mari dimensiuni al marelui învățat Copernicus (Kopernik), el fiind cu siguranță cel mai cunoscut fiu al orașului Toruń. Se poate spune că centrul vechi păstrează mult din aspectul de hanșă medievală impus de cavalerii teutoni, care au controlat acel punct strategic de pe Vistula pe o perioadă îndelungată (secolele XIII–XV). Amintirea acelor timpuri este întreținută de panouri cu stema orașului (având, ca și Moldova, un cap de bour ca element central), sub care stă scris „Toruń – Hansa de pe Vistula” (*Toruń – Hanza nad Wisłą*). La Toruń, ca și mai în amonte, la Varșovia, dimensiunile fluviului și traficul naval de pe apele lui îi prezintă în modul cel mai concret importanța, ca axă hidrografică a Poloniei. Fluviul izvorăște din Carpații vestici și se varsă, printr-o deltă, în Golful Gdańsk al Mării Baltice, pe cursul său aflându-se centre de mare importanță pentru istoria Poloniei, precum Cracovia, Varșovia, Płock și Toruń. Înțelegem astfel mai ușor de ce pe Vistula au pătruns adânc spre nord influențele Romei imperiale, și tot pe Vistula au pornit goții spre sud, până la Carpați, de unde au ajuns apoi la Dunărea de Jos și la Marea Neagră.

3. M-am întors la Varșovia pe 8 mai, pentru a pregăti prelegerea programată de colegii varșovieni pentru a doua zi, la Institutul de Arheologie și Etnologie, la intrarea căruia fusese plasat un afiș care anunța evenimentul. Pe 9 mai, la ora 12, în sala 202 a IAE, dna Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz m-a prezentat unei audiențe restrânse, dar direct interesate.

Prelegerea mea, intitulată „The Evidence of Old Germanic (mainly Suebic-Bastarnic and Gothic-Gepidic) in Romanian and in other Southeast European languages”, era concepută ca o prezentare a celor mai semnificative elemente lexicale care, prin formele și sensurile lor, se dovedesc a fi împrumuturi (directe sau indirecte) din vechea germanică. Mai precis, era vorba de preluări din idiomuri ale grupărilor tribale vechi germanice pătrunse, stabilite și (măcar parțial) asimilate în Europa de sud-est în Antichitatea târzie și în Evul Mediu timpuriu (printre exemplele lexicale ilustrative numărându-se rom. *bardă*, *brândușă*, *burtă*, *gard*, *holm*, *holtei*, *însăila*, *pungă* etc.). Am arătat că unele dintre elementele puse în discuție au fost preluate din

germanică mai întâi de către vorbitori ai unor idiomuri autohtone pre-romane (care aveau să constituie și substratul limbii române); altele au intrat mai întâi în latina populară și de acolo în română; și, în sfârșit, altele probabil au intrat din idiomuri vechi germanice, precum cel al gepizilor și cel al longobarzilor, direct în româna cea mai timpurie. Am menționat și faptul că unele importante vechi germanisme (precum *cneaz*, *leac*, *ploscă* și *viteaz*), arată prin chiar formele lor că au ajuns în română prin intermediul (proto-)slavei. Am insistat și asupra faptului că unele dintre vechile germanisme păstrate în limba română au corespondente și în alte limbi balcanice, dar și în limbi vest-romanice, unde a fost de mult timp interpretate ca împrumuturi vechi germanice.

Am scos în evidență și contribuțiile înaintașilor în domeniul discutat (Diculescu, Giuglea, Gamillscheg, Meyer-Lübke, Pușcariu etc.). Abordarea mea a fost interdisciplinară, dovezile puse în discuție fiind cu precădere istorico-arheologice și lingvistice. La sfârșit, cei din audiență au pus și o serie de întrebări, la care am căutat să răspund și pe baza materialului ilustrativ tipărit pe care îl distribuisem celor prezenți.

4. Atât în primele trei zile petrecute la Varșovia, cât și în ultima parte a scurtului meu stagiu în capitala Poloniei, am găsit timpul necesar să vizitez, *per pedes*, punctele de interes din centrul Varșoviei (unde, printre mai înaltele zidiri recente, încă este vizibil edificiul care, ca și Casa Scânteii din București, a fost menit să fie o replică mai mică a Universității Lomonosov din Moscova).

4.1. Am început cu piața în care, în mijlocul unei fântâni arteziene, a fost plasată statuia sirenei războinice, protectoare (cu sabia în mână) a capitalei poloneze. Colegii varșovieni m-au informat ulterior că, în cele mai vechi reprezentări cunoscute, acea sireună (rusalcă) nu avea terminație „în coadă de pește”, ci avea picioare de pasăre, ceea ce mi-a adus aminte de reprezentări arhaice de sirene din lumea greacă și din cea tracă. Tot colegii varșovieni mi-au atras atenția că toate clădirile din centrul vechi (cu stiluri amestecate) au fost de fapt reconstruite după prăpădul celui de-Al Doilea Război Mondial, care este evocat de o întreagă serie de monumente și placi comemorative. De acele momente dramatice aminteau și o parte dintre panourile care prezentau, în piața centrală a orașului vechi, istoria comunității evreiești locale. (Că acea comunitate se simte în prezent amenințată de posibile atacuri teroriste se vede din blocurile de beton care opresc circulația oricărui fel de vehicul pe aleile care dau spre sinagoga centrală din Varșovia.) Vorbind de panouri și alte forme de expunere stradală, este de admirat modul în care polonezii își promovează propriile tradiții și „branduri”. De exemplu, de-a lungul unei întregi străzi erau înșirate texte și imagini privitoare la monumente, festivaluri, tradiții și obiceiuri din zona mazoviană. Am putut astfel afla, de exemplu, că în regiunea Kurpie încă dăinuie îndeletnicirea (de probabilă sorginte preistorică) numită „recoltarea mierii” (*miodobranie*), din scorburile copacilor din păduri în care încă sălășluiesc albine sălbatice.

Pe lângă acumularea de informații „stradale”, am prins și două jumătăți de zi în care am putut vizita toate sectoarele Muzeului Național de Istorie, pe care îl voi prezenta în rândurile care urmează.

4.2. În sectorul dedicat paleoliticului, dovezile prezenței umane timpurii pe teritoriul Poloniei de azi sunt prezentate și interpretate cu mijloace muzeale specifice: exponate arheologice propriu-zise, diorame, hărți, tabele cronologice și texte-legendă în poloneză și engleză (din care voi traduce unele fragmente și sintagme mai jos). Dacă pentru sudul Poloniei acele începuturi sunt dintr-o perioadă de încălzire relativă, databilă pe la 500.000 „înainte de prezent” (BP), în nordul Poloniei, primii oameni au putut ajunge abia pe la 13.000 BP. S-a locuit atât în peșteri, cât și în bordeie săpate în pământ și în colibe sau „corturi” cu schelet din oase de mamut (unele dintre acele locuințe primitive fiind reconstruite în muzeu). Un loc special are complexul de la Rydno (Polonia centrală, mileniul IX î. Hr.), dintr-o zonă în care exploatarea „silexului ciocolatiu” (*chocolate flint*) este atestată pentru o îndelungă perioadă (paleolitic superior și mezolitic, aproximativ între 11.000 și 4500 î. Hr.). De asemenea, s-au găsit dovezi ale folosirii de radiolarit și obsidian. Dintre etajele și subetajele paleoliticului este evidențiat mai întâi szeletianul din sudul Poloniei, în apropierea Carpaților. Aurignacianul este prezentat ca acoperind un vast teritoriu, între România de azi și zona renană dintre Germania și Franța. La nord de Carpați și de Alpi, sunt reprezentate magdalenianul, respectiv hamburgianul. În sfârșit, finalul paleoliticului este marcat de marea extindere a swiderianului dinspre est peste practic tot teritoriul Poloniei de azi (datările fiind între cca. 8800 și 8000 î.Hr.).

4.2. Reperetele cronologice indicate pentru Mezoliticul din Polonia sunt cca. 8000-6000 î.Hr., cu o prelungire (6000-4500 î.Hr.) în remarcabila cultură Neman din nord-est. Din Mezolitic provin și unele reflectări de credințe religioase și manifestări etichetate ca „artă mezolitică”. Selectiv, voi enumera: o „coastă de bizon” ornamentată cu incizii; mai multe minuscule „figurine feminine stilizate”, din silex (toate cu binecunoscutul posterior protuberant); coarne de căprior ornamentate; o posibilă „săpăligă” (tot din corn),

ornamentată cu șiruri de triunghiuri hașurate; o „salbă” din dinți de bour (acea bovină sălbatică fiind numită *tur* în poloneză, ca și în alte idiomuri slave vechi); remarcabile figurine zoomorfe cioplite în chihlimbar, precum o reprezentare de mistreț (descoperită lângă Gdańsk) și una de cal (de la Dobiegniewo, tot din nordul Poloniei).

4.3. Neoliticul de pe teritoriul Poloniei este prezentat ca divizat în următoarele etape: timpuriu (4500–3600 î.Hr.), mijlociu (3600–2600 î.Hr.) și târziu (2600–1800 î.Hr.). Muzeul face și o prezentare generală a răspândirii agriculturii dinspre Semiluna Fertilă spre Europa Sud-Estică, începând cu o fază 1 în Orientul Apropiat și Mijlociu (9000–8000 î.Hr.), continuând cu o fază 2 în sudul Anatoliei (8000–7000 î.Hr.), cu prelungiri (contând ca o fază 3) în Cipru, Creta, Grecia, ca și în nordul Africii, Corsica, sudul Spaniei și al Franței. O fază 4 (7000–6000 î.Hr.) ar fi reprezentată de răspândirea agriculturii în teritorii din Bulgaria, România, Serbia, sudul Ungariei, zona Mării Adriatice, sudul Italiei, Sicilia și Sardinia. O ultimă fază (5) ar fi cea în care neolitizarea a cuprins și teritorii din Polonia și Germania. În ce privește în mod particular teritoriul Poloniei, sunt indicate etape care evidențiază o evoluție mult întârziată a Neoliticului (și Eneoliticului) local, față de cel Sud-Est european: (1) timpuriu (4500–3600 î.Hr.), implicând „migrații” dinspre sud, ale unor populații „neolitice timpurii”; (2) mijlociu (3600–2600 î.Hr.), cu elemente culturale Tripolye în est și „vase-pâlnie” (*Funnel Beaker/ Trichterbecher – TRB*) în Vest, cu extindere până în Danemarca; (3) târziu (2600–2000 î.Hr.), reprezentat de culturi precum cea a amforelor „globulare” (extinsă până în Germania), Neman și Narva (în nord-est către teritoriile țărilor baltice actuale); (4) faza desemnată ca „neolitic final” (2300–1800 î.Hr.) este cea pe parcursul căreia s-a răspândit în zona de Est a Mării Baltice cultura ceramicii „șnuruite” (*Corded Ware* – considerată azi de mulți specialiști ca reprezentând pătrunderea unor populații vorbitoare de proto-indo-europeană, dinspre regiuni caspico-uralo-pontice).

În cadrul sectorului neo-eneolitic, este evidențiată atât cultivarea plantelor, cât și creșterea unor animale domestice, precum bovinele, ovicaprinele și porcinele (fără a se indica însă originea speciilor respective). Dintre exponatele de factură neo-eneolitică se remarcă ceramica (incluzând vase simple și vase ornamentate, exclusiv prin incizii), precum și obiecte destinate „schimbului”. Ultima categorie include obiecte de chihlimbar (precum discurile cu un ornament cruciform), dălți și ace de cupru, bucăți de obsidian brut (ca și obiecte prelucrate din materialul respectiv), topoare și pumnale din silex. Ca reprezentative pentru „sfera ideologiei” sunt expuse modelul de templu miniatural de la Popudnia (Ucraina vestică), topoare miniaturale din lut ars (folosite probabil ca amulete), vase cu protome de berbec, dintre care am remarcat unul cu un semn în formă de „M” incizat sub protomă. Remarcabil este și un berbec reprezentat în întregime, sub forma unei statuete de ceramică, de dimensiuni respectabile (cca. 40 cm lungime). Ca obiecte care indică „noi îndeletniciri” din Neolitic (în speță torsul și țesutul) sunt expuse fusaiole (prăsnele de fus) și greutăți folosite la războaiele de țesut verticale. Dintre reprezentările plastice merită menționat capul de taur (desenat cu cărbune) de la Krzemionki (Polonia centrală, cca. 3250) și imaginea schematică a unui car cu patru roți (și cu ceea ce arată ca un proțap cu jug la capăt), care a fost incizat pe un vas găsit sudul Poloniei, la Bronocice („una dintre cele mai vechi reprezentări de car – probabil tras de boi – din Europa centrală”). În același context, se menționează și că „încă din mezolitic se foloseau și bărci” (monoxile).

4.4. În sectorul care reprezintă tranziția spre Epoca bronzului, sunt prezentate grafic „migrațiile grupurilor lingvistice indo-europene” (baltici, germanici, celți, italici, iliri, greci, slavi), toate grupurile implicând deplasări de populație dinspre est spre vest, cu excepția toharienilor, ai căror strămoși s-au mișcat dinspre Europa estică spre Extremul Orient. (Surprinde faptul că la marea grupare indo-iraniană nu se face nicio referire.)

Bronzul este reprezentat din abundență de exponatele care reprezintă cultura Unetice, cea lusaciană (Lausitz), cea a mormintelor tumulare și cea a câmpurilor de urne (din vest). Printre obiectele reprezentative pentru Unetice (cca. 1800–1500 î.Hr.), am remarcat o halebardă de bronz care, pe lângă tăiș, are și protuberanțe în formă de țepi, plasate pe dulia în care se fixa coada de lemn a armei respective. Pentru cultura lusaciană (din perioada 1000–600 î.Hr.), specifice sunt pumnalele (de o formă apropiată de cea a pumnalului *akinakes* scitic), cuțitele și aplicele de harnașament; pe lângă săbiile de bronz, apar, practic cu aceleași forme, unele de fier; printre podoabe, se poate remarca și o brățară din aur. Tot din aria lusaciană (din perioada cca. 800–650 î.Hr.) provin mai multe obiecte (probabil de cult), sub forma unor care miniaturale care poartă pe ele reprezentări de păsări din bronz. (Respectivele au și corespondente găsite în România.) Cu privire la cultura mormintelor tumulare (cca. 1500–1300 î.Hr.), ni se spune că ea indică pătrunderi de populație dinspre Dunărea mijlocie (Ungaria), iar bronzurile reprezentative pentru respectiva cultură sunt fie importuri din zona menționată, fie produse locale. În sfârșit, tot la sectorul lusacian este cuprinsă și o reconstituire în miniatură a unei așezări care s-a dezvoltat pe un ostrov de lângă localitatea actuală Biscupin (la nord-est de Poznan),

așezarea fiind constituită din șiruri continue de case. Așezări de același tip au mai fost descoperite și în regiunea Pałuki.

4.5. Exponatele din Epoca fierului timpuriu (Hallstatt) reprezintă, pentru Polonia, o perioadă de după 700 î.Hr. Au fost găsite piese de import din Italia și din zona scitică. Specifici sunt cerceii și piesele de frâu (cu zăbală din două piese unite între ele printr-o verigă și conectate la psalii – *cheek-pieces*). Cronologic (500–200 î.Hr.), urmează culturi precum cea pomeraniană, cea cu morminte *cloche* și cea cu morminte cu cistă. Un element specific culturii pomeraniene este reprezentat de „urnele cu față” (umană), din ceramică neagră, cu încrustații albe; una dintre ele are, sub chipul uman, reprezentat și un car cu patru roți, în care apare un „vizitiu” care mână cele două animale (foarte probabil cai) înhămate sau, mai degrabă, înjugate la car.

Din perioada 400–200 î.Hr., apar semnele influenței celtice dinspre Europa centrală. Tipică pentru această epocă, a fierului avansat, este înmulțirea, și în Polonia, a centrelor de producere a fierului, de la care au rămas urme de furnale primitive (*bloomeries*). Aș face aici observația că, în muzeu, se face referire la celți, la romani și, bineînțeles, la slavi, dar aproape deloc la vechi germanici, deși păreri autorizate au relevat prezența unor germanici timpurii – mai întâi „suebici” dinspre Elba, apoi goți dinspre nord – în două importante culturi de pe teritoriul Poloniei, anume Przeworsk și Wielbark. Deși cele două curente demice și culturale germanice s-au combinat în diverse ipostaze, după cum reiese din ce s-a găsit pe diverse șantiere arheologice, se poate observa că diferența principală dintre cele două culturi menționate este că din Przeworsk au rămas morminte de incinerare (mai ales din perioada 100–150 d.Hr.), cele din Wielbark (datate cca. 150–200) fiind de inhumare (asemănătoare celor din Černjachov-Sântana de Mureș). Din Wielbark, a fost adus în muzeu un mormânt de femeie, în inventarul căruia sunt cuprinse: o salbă de mărgelă; brățări (pe brațele întinse pe lângă corp); un vas, plasat la picioare, conținând un pieptene; o cataramă de mici dimensiuni; câte o fibulă pe fiecare umăr. Într-o prezentare panoramică a „culturilor Poloniei” din perioada 100–150 d.Hr., cultura Przeworsk acoperă centrul și sudul Poloniei (cu extinderi spre est și sud), iar cultura Wielbark ocupă mai ales nordul, având extinderi spre sud și sud-est. Sunt scoase în evidență „contactele animate” cu lumea romană, evidențiate de descoperiri ale unor obiecte de lux (sticlărie, monede, obiecte care demonstrează pătrunderea modei romane); dinspre nord veneau, la schimb, chihlimbar, piei și sclavi (a nu se uita că *sclavus* din latina târzie provine tocmai de la denumirea etnică a sclavenilor, de care va mai fi vorba mai jos). Din centrul Poloniei (Chmielów Piaskowy), provine un impresionant tezaur de monede romane de argint (*denarii*); din alte puncte provin monede romane de bronz, reprezentând perioada 1-400 î.Hr. Cu totul remarcabil este un *gladius* roman, de fier, cu o reprezentare a zeului Mars prin intarsie de bronz. Arma respectivă (de pe la 150 î.Hr.) a fost găsită la Oblin, în centrul Poloniei; originalul deteriorat este însoțit și de o reușită reconstituire.

Un sector special este dedicat perioadei marilor migrații (datarea indicată fiind 300-500 d.Hr.). Printre exponate se numără: fibule și cataramă; ornamente de aur și argint dintr-un mormânt „hunic” din Polonia de sud (Przemęczany, 400–450 d.Hr.); *solidi* – monede de aur romane, găsite în centrul și vestul Poloniei (la Zagorzyn, respectiv Witów).

4.6. Cum este și de așteptat, istoria timpurie a slavilor se bucură în muzeu de multiple forme de prezentare. O hartă de mari dimensiuni prezintă „triburile slave din centrul și estul Europei”, în perioada 500–600 d.Hr. (Aceasta ar fi perioada în care, din punctul de vedere al lingvisticii istorice, se vorbea încă proto-slavă; în aceeași perioadă, mai la sud, latina populară lua forma românei timpurii.) Sunt indicați *sclavenii* (Sklawenowie), pe o arie întinsă, la nord-est de Carpați; apare și o extindere a sclavenilor până în Câmpia Română. (De fapt, este vorba de slavii dintre care unii au rămas la nord de Dunăre și au fost ulterior asimilați de români, iar alții, care au trecut în masă peste Dunăre, aveau să reprezinte strămoșii glotici ai bulgarilor și macedonenilor de azi; românii timpurii i-au numit pe toți aceștia *sclai*, apoi *schei/șchei*. Interesant este că, pe harta respectivă, în Transilvania, sunt indicați doar gepizii, iar la vest de aceștia, herulii și longobarzii. Este indicat chiar și prelungul traseu al herulilor germanici spre est, prin Câmpia Română, apoi prin Basarabia spre nord-vest, în final ajungând în vestul Poloniei. O hartă prezintă pătrunderea avarilor spre vest, pe două căi, pe la nord și pe la sud de Carpați, iar alta a fost menită să înfățișeze perioada din jurul anului 750 d.Hr., când se consideră că s-a declanșat divizarea slavilor în trei ramuri principale: vestici (printre care și polonezii), estici și sudici. În vecinătatea slavilor, apare la est, kaganatul kazarilor, iar la sud bulgarii și avarii (din Pannonia). O ramură periferică era cea reprezentată de slavii coborâți până în Peloponez.

Dintre exponatele semnificative din sectorul în discuție este de menționat un bolovan rotund (de la Seżno, Polonia nordică), pe care încă se vede o siluetă de călăreț. Est vorba de o sculptură dintre cele numite de slavi *baba* (sau *kamennaja baba*), cu nenumărate exemplare de găsit din Polonia și din nordul Mării Negre,

până în Asia centrală (tradiția respectivă fiind cunoscută atât la indo-europenii scito-iranici, cât și la populațiile turco-mongole care i-au urmat în teritoriile respective). În textul-legendă din muzeul varșovian se consideră că asemenea sculpturi (din perioada 800–1200 d.Hr.) erau „posibile reprezentări ale unor zei păgâni”. O *baba* de mari dimensiuni a fost adusă din nordul Poloniei, de la Barciany. Figura umană este reprezentată cu mâinile împreunate sub pântec; mâna dreaptă ține un corn (ceea ce sugerează consum de băuturi rituale). Textul menționează că asemenea reprezentări au fost găsite mai ales în teritorii nordice odată ocupate de populația vechilor prusieni baltici. În centre precum Poganowo (a se reține denumirea), semnele de practici religioase păgâne indică o perpetuare până în secolul XI. Din secolul următor s-a păstrat un document excepțional, anume testamentul de la 1138 al „ducelui” Bolesław Krzywousty, care se referea practic la „fragmentarea feudală” specifică epocii, printre formațiunile regionale menționate în documentul respectiv aflându-se următoarele: Pomorze Zachodnie, Pomorze Wschodnie, Wielkopolska (Poznan), Śląsk – adică Silezia (Wrocław), Ziemia Krakowska, Ziemia Sandomierska (Sandomierz), Mazowsze (Płock – ca primă capitală) și Gniezno.

În perioada 920–930, deja se închegea centrul unei formațiuni statale la Gniezno, unde, în perioada 980–1039, avea să domnească dinastia Piast. Pe lângă mai vechile mijloace naturale de apărare, reprezentate de ostroave din mlaștini și de dealuri abrupte, apar în perioada respectivă tot mai multe centre tribale fortificate cu valuri de pământ și palisade (cu o singură poartă). În secolul X devenea deja vizibilă introducerea arhitecturii romanice la Cracovia și la Poznan. Pe la 1270, într-un text cronicăresc scris în latină, undeva în Silezia, apărea și un prim fragment în limba polonă. Cu litere latine a fost scrisă și prima versiune poloneză cunoscută a rugăciunii „Tatăl Nostru” („Ojcze Nasz”), la 1375.

Desigur, a trebuit să fie foarte selectiv în prezentarea materialelor expuse în muzeul varșovian. Pot afirma însă, în concluzie, că orice vizitator (cât de cât avizat) al muzeului respectiv își poate face o imagine completă a preistoriei și istoriei tuturor regiunilor Poloniei, încă numite, în limbaj administrativ, „voievodate” și „cnezate”.

5. Am plecat din Varșovia spre București-Otopeni pe 10 mai, ducând cu mine nu doar un volum consistent de materiale științifice acumulate în zilele petrecute în Polonia, ci și amintirea unor gazde foarte primitoare și a unor instituții bine organizate. Sunt convins că asemenea relații interacademice merită întreținute și continuate, pentru că oamenii de știință români și polonezi chiar au ce-și spune unii altora și o fac, în cele mai multe cazuri, cu plăcere și interes.

ADRIAN PORUCIUC

